

İslam Te'lif Geleneginde Biyografi Yazıcılığı

10-11 Kasım 2016

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Editör:

Prof. Dr. Hidayet AYDAR

İstanbul 2018

Tarih ile Antolojinin Kesişiminde Bir Biyografik Sözlük: “Aşk Şehitleri”

Güllü Yıldız²⁰

745/1345 yılında Kahire’de Hanbeli Kadısı Muvaffakuddin el-Hicâvî el-Hanbelî, bir şikayet üzerine Kahire’nin en prestijli medreselerinden Zâhiriyye’de müderris olup hadis dersleri veren Moğultay b. Kılıç’ı kitabı ile birlikte mahkemeye çağırır. Yapılan sorgu neticesinde müellifin hapsine, kitabının da yasaklanmasına karar verilir. Kaynakların mihne olarak nitelendirdiği bu mahkeme ve cezalandırma sürecinin müsebbibi söz konusu eser; Hz. Peygamber’in (sav) ‘Kim aşık olur, aşkına galip gelir, iffetini muhafaza eder ve ölürse, şehit olarak ölür’ hadisine dayanarak telif edilen ve isimlendirilen *el-Vâdıhu’l-Mübîn fi Zikri men Üstüshide mine’l-Muhibbîn*’dir.

Devrin önemli muhaddislerinden ve başta gelen neseb âlimlerinden biri olarak temayüz etmiş Moğultay b. Kılıç’ın aşk acısı yüzünden vefat eden kişilerin biyografilerine alfabetik olarak yer vermesi dolayısıyla biyografik sözlük olarak nitelendirilen mezkur eserini konu alacak bu tebliğde, öncelikle Moğultay b. Kılıç’ın (762/1361) hayatı ve ilmi kişiliği ile ilgili genel malumat verilecektir. Ardından eserin mahiyeti ayrıntılarıyla ele alınarak İslâm telif geleneği çerçevesinde biyografi yazıcılığındaki yerine değinilecektir. Son olarak bu kitaptan dolayı müellifinin maruz kaldığı mihne olayı, tarihsel bağlamı ve eserin biyografi kaynakları ve aşk üzerine kaleme alınmış antolojiler içerisindeki yeri göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir.

20 Bu bildiri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlanmakta olan “Siyer Yazıcılığında Şerh-Hâşiye Geleneği ve Moğultay b. Kılıç’ın (762/1361) *ez-Zehrü’l-Bâsim* Eseri” başlıklı doktora tezinin ilgili bölümünden üretilmiştir.

Araştırma görevlisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi, gullu.yildiz@marmara.edu.tr

A Biographical Dictionary at the Intersection of History and Anthology: “*The Martyrs of Love*”

In the year of 745/1345, Muwaffaq al-Dīn al-Hijāwī al-Hanbalī, the Hanbalite qādī of Cairo, called Mughultāy b. Qilīj who was *hadīth* professor of Zāhiriyya, one of the biggest and the most prestigious religious school of the time, with his book to the court due to a complaint. After the interrogation, the author was sentenced to imprisonment and his book was banned. Mentioned as a “*mihna*” by the sources, this process of trial and punishment was initiated by a book that is called *al-Wādiḥ al-Mubīn fī Dhikr man Ustushhida min al-Muhibbīn* (The Clear and Eloquent in Speaking of Those Lovers Who Became Martyrs). It was compiled by referring the *hadīth al-‘ishq*: “He who loves, hides his love, and is chaste, and then dies, is a martyr” from which its title derived.

In this paper which aims to deal with the aforementioned book that is qualified as a biographical dictionary because of putting together all the biographies of whom died from lovesickness in alphabetic order, we will give some general information about life and scholarly activities of Mughultāy b. Qilīj (762/1361), who was a distinguished Hanafī professor and specialist in *hadīth* and *nasab* (genealogy). Later we will circumstantiate the content of the book and determine his place among biographical writings in the framework of Islamic compilation tradition. Finally we will evaluate the *mihna* process; he had to experience because of his book, in its historical context by considering the place of the book among other anthologies about love.

Moğultay b. Kılıç'ın Hayatı ve İlmî Kişiliği:

Kaynaklarda yer verildiği şekliyle tam künyesi Ebû Abdullah Alâuddin Moğultay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekcerî, el-Hikrî el-Haneî et-Türkî el-Mısrî olup açıkça ifade edildiği gibi Türk asıllı bir memlûktür. Moğultay, talebesi el-İrâkî'nin sorusuna cevaben 689/1289 yılında doğduğunu söyler. Babası Dâvud b. Abdullah'ın asker (kaid) olmakla birlikte ilim meclislerine katıldığı bilinmektedir. Kaynakların naklettiğine göre babasının onu bir asker olarak yetiştirmek ister ancak Moğultay babasının sözünü dinlemeyerek ilim halkalarına devam eder. 709/1310 yılında gerçekleştirdiği Dımaşk yolculuğu dışında ömrünü Kahire'de sürdürmüştür. Dönemindeki pekçok önemli isimden ders alan Moğultay'ın, hocaları içerisinde ilmî müktesabatının teşekkülüne etkisi açısından zikredilmesi gereken en önemli kişi, kaynaklarda kendisinden derslerini tamamladığı (teharraca bi) ifade edilen İbn Seyyidünnâs (734/1334)'tır. Bir diğeri hocası olmasından öte hamiliğini de yapmış olan Hatib el-Kazvîni'dir (739/1338). Kazvîni ile Moğultay'ın ilişkisi kaynaklarda 'mülazemet' ve 'sohbet/müşahabet' kavramlarıyla ifade edilir. Hocası İbn Seyyidünnâs'ın Şaban 734/Nisan 1334 tarihindeki vefatının ardından Kahire'nin en önemli hadis tedris merkezi olan Zâhiriyye medresesinde yerine görevlendirilmesi Moğultay'ın ilmî kariyeri açısından önemli bir dönemeçtir. Ancak halk ve âlimler nezdinde tepkilere yol açmışsa da pratikte bir karşılık bulmamış ve Moğultay bu medresedeki hadis tedrisi görevine devam etmiştir. Moğultay'ın müderrislik/hadis şeyhliği yaptığı diğer mekânlar arasında Baybarsiyye Hankâhı, Sargatmuşîyye, Necmiyye, Nâsiriyye, Mecdiyye, Mühezzebiyye medreseleri zikredilebilir. Zamanında, İbn Hacer'in ifadesiyle "hadis riyasetinin kendisinde son bulunduğu kişi" olarak pek çok talebesi olmuştur. Bu isimlerin başında sonraki asrın hadis hafızları Zeynüddin el-İrâkî, Siracüddin el-Bulkîni ve İbnü'l-Mulakkin gelir. 24 Şaban 762/29 Haziran 1361 salı günü Kahire'de 73 yaşındayken vefat eden Moğultay'ın çok sakin tabiatlı ve güzel hasletleri kendinde toplamış biri olduğu ifade edilir.

Zeynüddin Irakî, kendisine yöneltilen, muasır âlimlerden Moğultay, İbn Kesir, İbn Râfi' ve el-Hüseynî (765/1364) arasında hangisinin hadis hafızlığında daha iyi olduğu sorusuna cevaben; 'içlerinde neseb ilmi hakkında bilgisi en geniş olan ve en yetkin olan, eserlerinde yanlış anlamadan kaynaklanmış olması muhtemel bazı hatalar görülse de Moğultay'dır. Metinleri ve tarihleri en iyi bilen İbn Kesir'dir. En çok hadis öğrenen ve mü'telif ve muhtelif konusunda en çok bilgisi olan İbn Râfi'dir. Muasır şeyhleri ve tahrirci en iyi bilen el-Hüseynî'dir' der. Kaynaklar, Moğultay'ın hadis hafızı olduğunu konusunda hemfikirdir. Hadis ilimlerinde marifet sahibi olmakla birlikte neseb ilminde 'allâme' kabul edilir. Velüd bir âlim olan Moğultay b. Kılıç'ın yüzden fazla tasnifi vardır. Yukarıda işaret ettiğimiz, behre sahibi olduğu ilim dallarında pekçok eser tasnif ettiği ve kendi el yazısıyla çok sayıda kitap yazdığı ve bu eserlerinde muhaddisler ve dil âlimlerine karşı itirazları dile getirdiği kaydedilir. Bu eserlerinin pekçoğu meşhur olmuştur. Yüzü aşkın olduğu söylenen eserlerinin çoğu günümüze ulaşmamış, hatta tamamının tespiti de mümkün olmamıştır. Hadis usulü, şerhi, rical, tabakat, siyer ve dil alanlarındaki bu eserleri, büyük oranda şerh, haşiye, talik, tezhib, intihab gibi çeşitli eserler üzerine yaptığı çalışmalardır.²¹

Mihne Olayı:

745/1345 yılına gelindiğinde, Moğultay'ın hayatının en sıkıntılı olaylarından biri baş gösterir ve kaynakların 'mihne' diye nitelendirdiği bir kovuşturma süreci yaşanır. Dönemin şeyhlerinden hadis dinlemesi için oğlu, İbn Hacer el-Askalânî'nin de hocası olan Ebu'l-Hayr'la birlikte Kahire'ye gelen Şamlı muhaddis Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî (761/1359)²², *el-Vâdihu'l-Mübîn fi Zikri men Üstüshide mine'l-Muhibbîn* eserinde Hz. Aişe'yi de konu ettiği için Moğultay'a karşı bir saldırı başlatır ve durumu mahkemeye taşır.²³ Moğultay, Hanbeli kadılıkudatı Muvaffakuddin el-Hicâvî el-Hanbelî (769/1367) tarafından sorgulanır. 18 Cemaziyelahir 738/11 Ocak 1338 tarihinde Kalavun'un dünü-

21 Hayatı ve ilmi kişiliği hakkındaki bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: İbn Receb, *el-Müntekâ*, s. 141; İbn Nâsiruddin ed-Dımaşkî, *et-Tibyân*, III, 1496; es-Safedî, *A'yânu'l-Asr*, V, 433; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, X, 408; es-Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, I, 333; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmuz'z-Zâhire*, XI, 9; el-Fâsî, *el-İkdü's-Semîn*, I, 217; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VI, 197; İbn Kutluboğa, *Tâcü'l-Terâcim*, 268; İbn Nâsiruddin ed-Dımaşkî, *et-Tibyân*, III, 1496; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 15; es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, 534; İbn Râfi', *el-Vefeyât*, II, 243; İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-Sâfi*, XI, 255; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, IV, 352; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, 633; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, XI, 313; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 275; İbn Fehd, *Lahzu'l-Elhâz*, s. 133; M. Yaşar Kandemir, 'Moğultay b. Kılıç', *DİA*, XXX, 229.

22 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, IV, 352. Biyografisine bakıldığında Moğultay b. Kılıç'la pek çok ortak özelliği olduğu görülen el-Alâî hakkında ayrıntılar için bkz. ez-Zehrâni, *Mu'cemü's-Suyûhi'l-Alâî*, I, 19-46.

23 es-Safedî, *A'yânu'l-Asr*, V, 434; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, IV, 352; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 16; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VI, 197.

rü olan ve emirler arasında saygın bir yeri olan Emir Bedrüddin Cenkelî b. el-Bâbâ'nın (746/1346)²⁴ tavassutuyla bu göreve getirilen Muvaffakuddîn el-Hanbelî, kimsenin mansıbına nüfuzuna bakmadan hüküm neyse onu uygulamasıyla tanınan biridir.²⁵ Moğultay kendisine şikayet edildiği zaman onu kitabıyla birlikte huzuruna çağırır. Moğultay kitabı kendisinin yazdığını itiraf/kabul edince dövülmesini, başının açılmasını ve hapsedilmesini emreder.²⁶ Ayrıca kitapçıların bu kitabı satmasını da yasaklar.²⁷ Makrizî'nin ifadesiyle Moğultay'ın mansıbından korkmadan bu hükmü verir.²⁸ Birkaç gün hapis yattıktan sonra Cenkelî b. el-Bâbâ araya girerek Moğultay'ı kurtarır.²⁹ Emir Cenkelî'nin Muvaffakuddin el-Hanbelî üzerinde nüfuzu olduğu, kendisinin bu makama getirilmesindeki tavassutundan anlaşılrsa da Moğultay'la ilişkisi kaynakların vuzuha kavuşturduğu bir husus değildir.

Eserinden dolayı mihneye maruz kalması, kınanması, tutuklanması ve kitabının çarşıda satışının yasaklanmasının³⁰ ardından olayın yankıları bir süre daha devam eder. Moğultay bu duruma çok üzülmekle birlikte akranlarının alayları ve sabotelerine rağmen tedris faaliyetlerine devam eder.³¹

“Aşk Şehitleri“ : el-Vâdîhu'l-Mübîn fî Zikri men Üstüşhide mine'l-Muhibbîn

كتاب جمعت فيه جل ما
تفرق من قصص العاشقين
و كنت ألومهم دانبا
فصرت لهم أحد العاذرين³²

24 İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, I, 539-540.

25 Makrizî, *el-Mukaffâ*, IV, 118-119.

26 es-Safedî, V, 434; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, IV, 352; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 16; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VI, 197.

27 İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 16.

28 Makrizî, *el-Mukaffâ*, IV, 119.

29 es-Safedî, *A'yânu'l-Asr*, V, 434; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, IV, 352; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VI, 197; Sehâvî, *ez-Zeyl*, 184.

30 İbn Fehd, *Lahzu'l-Elhâz*, s. 139-140.

31 İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 16.

32 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdîh*, s. 103. “Dağınık bir halde bulunan âşıkların kissalarını bir araya getirdiğim bir kitap/Onları daima ayıplardım, sonra onları mazur gören/gösteren biri oldum”

Moğultay b. Kılıç, kendisine aidiyeti herhangi bir şüphe taşımayan³³ ve çeşitli baskılarıyla elimizde olan³⁴ bu kitabını, mukaddimesinde de belirttiği gibi, Peygamber'in (sav) 'Kim aşık olur, aşkına galip gelir, iffetini muhafaza eder ve ölürse, şehit olarak ölür' hadisine dayanarak telif etmiştir. Aşkından dolayı muzdarip bir şekilde yaşayıp, şehit olarak ölen ve rabbine kavuşanları tabakat türünün bir örneği olarak bir araya getirmiştir.³⁵

Moğultay'ın, böyle bir kitap telif etmedeki amacı, mukaddimedeki kendi ifadeleriyle, 'el-İ'lâm bi-sünnetihi Aleyhissalatu vesselam kitabı başta olmak üzere eserlerini okuyanların akıllarını toplamaları, bu ilmi meşguliyetlerinden dolayı yorulan kalplerinin ferahlaması, bitkin zihinlerinin dinlenmesi'dir. Ali b. Ebî Tâlib'den rivayet edilen 'Kalpleri hikmetli nüktelerle dinlendirin, bedenler yorulduğu gibi kalpler de yorulur' sözünü de bu amacının en önemli dayanağıdır.³⁶ Kitabını ilgi çekici şiirlerden, nadir haberlerden, şaşırtıcı rivayetlerden mahrum bırakmayacağını; bunun edib için ziyafet, âlim için mertebesinde yükselme, âbid için tecelli, âşık için teselli, muhaddis için nükte, şair için ülfet, müverrih için sürgün, uzaktaki için yakınlık olduğunu iddia etmiştir.³⁷

Moğultay, aşkla ilgili hadisin farklı rivayetlerini ele alarak başladığı ve beş bölüm halinde telif ettiği eserini aşk hakkındaki uzun bir girizgahla sürdürür. Bu girişin ardından alfabetik olarak aşıkların hal tercümelerini verir. İsmi bilinmeyen aşıklara ise haberi dayandırılan ravisinin ya da biliniyorsa maşukunun adıyla yer verir.³⁸

Söz konusu edilen 166 aşık, Arap tarihinin bütün zaman dilimlerini kapsar. Çoğunluğu İslâm döneminden olmakla birlikte İslâm öncesi dönemden de rivayetler vardır.³⁹ Bu kişilerin biyografileri ayrıntılı bir şekilde ele alınıp şiirlerle süslenmiştir. Bu yönüyle eserin tabakat ve edebiyat antolojisi karışımı bir özellik

33 İbn Nâsiruddin ed-Dımaşkî, *et-Tibyân*, III, 1498; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 16; İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-Sâfi*, XI, 255

34 İlk olarak Alman oryantalist Otto Spies tarafından İstanbul kütüphanelerindeki iki yazması esas alınarak iki cilt halinde yayına hazırlanmış ancak sadece tek cildi yayınlanabilmiştir. Otto Spies, *Mughultai's Biographical Dictionary of the Martyrs of Love*, Stuttgart 1936, I. Daha sonra Mısır'daki yazmadan iki farklı baskısı daha yapılmıştır. 1997'deki Beyrut baskısını yayına hazırlayan belirtilmemiştir. Yeni baskısı ise 2005'te Seyyid Kesrevî Hasen tarafından yine Beyrut'ta yayınlanmıştır.

35 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 15.

36 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 25.

37 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 36.

38 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 25.

39 Otto Spies, *el-Vâdih*'i tanıttığı ve kitaptan bazı pasajların tercümesine de yer verdiği makalesinde eserin 150 aşıktan bahsettiğini yazar. İstanbul'daki nüshaları esas aldığı için bu farklılığın Mısır ve İstanbul nüshalarının içerdiği kişi sayısındaki farklılıktan kaynaklanmış olması muhtemeldir. Otto Spies, "al-Mughultai's Spezialwerk über Martyrer der liebe", *Studien zur Geschichte und Kultur des Nahen und Fernen Ostens*, s. 149.

arzettiği söylenebilir. Aşkın isimleri, tanımları, özellikleri, aşk derdinin devası gibi bahisleri ele alarak başladığı giriş bahsinde ayrıca genellikle felsefi tanımlara ve ayırlara başvurarak nefisten de bahseder.⁴⁰

Aşkla ilgili uzun mukaddimesinde ilahi aşka değinmemiş olsa da yer verdiği ilk kişi Hadîd Suresi'nin 16. âyetini okuyarak vefat eden bir Basralı'dır.⁴¹ Eserde Kur'an-ı Kerim'den çeşitli ayetleri okumak suretiyle Allah aşkından şehit olan başka pekçok isme de yer verilmiştir.⁴² Ayrıca Peygamber'in kabri başında ağlaya ağlaya vefat eden bir kadına⁴³ ya da zikir meclislerinde pekçok kişinin ölmesine dair rivayetler⁴⁴ de Moğultay'ın aşk tanımının dünyevî aşkla sınırlı olmadığını göstermektedir.

Her ne kadar başlıkta 'şehit olanlar' ibaresi olsa da kitapta yer verilen isimler için 'şehit' ve 'katil/ölü' şeklinde iki farklı kategori kullanıldığı görülür. Moğultay, gayri müslim olanlar ya da aşkından intihar edenlere şehit değil ölü derken bir erkeğe aşık olup aşkından öleni de şehit şeklinde nitelendirebilmektedir. Üçüncü sırada yer verdiği Ahmed b. Kelîb ve Eslem b. Sa'îd isimli iki erkek arasındaki aşktan bahsederken bunları 'katil/ölü' diye nitelendirmiştir.⁴⁵ Muhammed b. Davud Zâhiri'nin Muhammed b. Câmî'e aşkında olduğu gibi şehit dediği de vakidir.⁴⁶ Dolayısıyla sadece aynı cinse aşık olmayı şehitlik mertebesinde çıkarmak için yeterli görmeyip rivayetteki diğer hususiyetleri göz önünde bulundurduğu söylenebilir. Aşkla ilgili girişte kadınların tehlikeleriyle ilgili rivayetleri verdikten sonra güzel yüzlü, tüyü bitmemiş delikanlılara bakılmasının da sakıncalı olduğunu belirtmiş ve onlarla birarada bulunmanın da fitne olduğunu 'onlar da kadın mesabesinde' diyerek dile getirmişti.⁴⁷ Aşkından intihar eden Basralı bir gençten 'ölü' diye söz etmesi⁴⁸ de aşığın ölümlerine İslam dini üzere olup olma-

40 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 38-105.

41 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 121.

42 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 132, 134, 169-171, 188, 211-212, 230, 428.

43 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 250.

44 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 232.

45 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 123-129.

46 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 370-373. Arap edebiyatında kullanımı nadirattan olmayan bu tema ile ilgili olarak yapılmış müstakil çalışmalarda bunun bir "edebi söylem" olduğu, İslam'daki fikhî yasakların geçerliliği konusunda herhangi bir şüpheye yol açmayacağı gibi tarihsel gerçekliğinin olduğuna dair bir yargıya da götürmeyeceği ortaya konmuştur. Bkz. Khaled el-Rouayheb, *Before Homosexuality in the Arab-Islamic World: 1500-1800*, Chicago 2005; Everett K. Rowson, "Two Homoerotic Narratives from Mamlük Literature: al-Safadî's *Law'at al-shâkî* and Ibn Dâniyâl's *al-Mutayyam*", *Homoeroticism in Classical Arabic Literature*, New York 1997, s. 158-191.

47 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 23-24.

48 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 225.

masına ya da kendisini dinden çıkaracak bir fiil işleyip işlememesine bağlı olarak şehit ve ölü kategorilerini tercih ettiğini göstermektedir.

İlahi aşkın ve karşı cinsler ve aynı cinsler arasındaki dünyevi aşkın yanı sıra oğlunun ölüm acısına dayanamayıp vefat eden babanın hikayesi⁴⁹ gibi evlat sevgisiyle ilgili rivayetlere de rastlanmaktadır. Daha ilginç olan böyle bir kitapta hayvanlar arasındaki sevgiye de yer verilmiş olmasıdır. Dişi bir ördeğin erkeğinin ölümü ardından nasıl harap olduğuna dair rivayet buna örnek olarak zikredilebilir.⁵⁰ Bir başka örnekte ise Hayber'de Peygamber'i bekleyen bir eşek hakkındaki rivayet nakledilir; Peygamber'in vefatı üzerine bir kuyuya atlamak suretiyle kendisini öldürmüştür.⁵¹

Cariyesi Habbâbe'nin vefatına dayanamayıp üzüntüden vefat eden Halife Yezid b. Abdülmelik'in şehadeti⁵² ya da Kays ve Leyla⁵³, Cemil ve Büseyne⁵⁴ gibi meşhur aşıkların rivayetleri de eserde geniş bir yer tutar.

Eleştirel yaklaşımının yansımalarını diğer eserlerindeki kadar açık ve sık göremediğimiz bu eserde bazı tarihsel rivayetleri değerlendirdiği de vakidir. Örneğin Abdülaziz b. Mervan'ın kızı ve Velid b. Abdülmelik'in karısı olan Ümmü'l-Benîn ve el-Vaddâh'ın hikayesiyle ilgili rivayetleri değerlendirirken Vaddâh'ın bir sandık içinde Ümmü'l-Benîn'in yanına geldiği rivayetinin bir şüubî tarafından uydurulduğu bilgisine itimat ve bu rivayetin siyasi nedenlerle uydurulduğu görüşünü kabul ettiği görülür.⁵⁵

el-Vâdihu'l-Mübîn'in içeriğiyle ilgili bu genel tasvirin ardından, bu eser dolayısıyla Moğultay'a yöneltilen eleştirilere gelecek olursak kaynaklarda temelde iki hususun zikredildiğini görürüz. İlki ve en önemlisi böyle bir kitapta Hz. Aişe'nin ve Peygamber'in (sav) ona olan sevgisinin söz konusu edilmesidir.⁵⁶

Dinde sevginin -aşk değil hub kelimesini tercih eder burada- inkar edilmediği ve şer'î açıdan da bir mahzur taşımadığı hususunda âlimlerin hemfikir olduğunu dile getiren Moğultay, Zührî'nin 'İslâm'daki ilk sevgi, Peygamber'in (sav) Aişe'ye sevgisidir' dediğini nakledecektir.⁵⁷

49 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 445.

50 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 137.

51 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 446.

52 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 429-439.

53 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 323-334.

54 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 175-184.

55 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 152.

56 Makrizî, *el-Mukaffâ*, IV, 119. Ayrıca bkz. Safedî, *A'yânu'l-Asr*, V, 434; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, VI, 197.

57 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 27.

Hemen ardından Abdullah b. Amr b. Âs'ın kölesi Ebû Kays'tan nakledilen, Ümmü Seleme'ye sorulan Peygamber'in (sav) oruçlu iken hanımlarını öpüp öpmediği sorusuyla ilgili rivayete yer verir. Rivayete göre Ümmü Seleme, Peygamber'in (sav) oruçlu iken hanımlarını öpmediğini söyler. Bunun üzerine 'Ama Aişe, öptüğünü söyledi' diye itiraz edilince de 'Peygamber (sav) Aişe'yi gördüğünde ona karşı koyamazdı ama benimleyken öyle değildi' diye cevap verir.⁵⁸

Kitabın tematik temelini oluşturan iffetli aşığa dair hadis, Hz. Aişe ve İbn Abbas'a dayandırılan iki tarikı vardır.⁵⁹ Ancak Moğultay, Hz. Aişe tarikını hiç söz konusu etmeyip İbn Abbas'tan gelen Süveyd b. Sa'îd tarikiyle olan varyasyonlarını nakletmiştir. Bazı âlimler illetli kabul etse de Süveyd b. Sa'îd'den gelen tarikiyle isnadının sahih olduğunu iddia eden Moğultay, Süveyd'i inifradla suçlayanlara da cevap verir.⁶⁰

Eleştirildiği ikinci husus ise bu eserde yer verdiği bazı şiirleridir. İbn Receb, *el-Vâdih*'i bitirirken zikrettiği kendisine ait beyitlerin 'dindeki ihmalkarlığını ve zaafını ortaya koyduğunu' dile getirir.⁶¹ Sonraki müellifler de İbn Receb'in bu değerlendirmesini tekrarlarlar ancak 'Moğultay'ın dindeki ihmalkarlığını ve zaafını ortaya koyduğunu' iddia edilen bu şiirlerin hangileri olduğu ya da hangi açılardan tenkid edildiği belirtilmemiştir.⁶²

İslâm'da Aşk Literatürü

Hicri 3 ve 4. asırlarda, sevgiye dair tartışmalar üzerine, bir literatür oluşturacak kadar eserler verilmiştir. Bu eserlerin müellifleri genellikle aşk ve muhabbet konusunu bütün yönleriyle İslâm'a uygunluğu açısından ele alıp inceleyen, tenkid ve münakaşasını yapan muhaddisler ve özellikle Hanbelî ve Zâhirî mezheplerine mensup âlimler olmuştur.⁶³ Bunlardan ilki, Zâhiriyye mezhebinin kurucusu Dâvûd b. Ali'nin oğlu İbn Dâvûd ez-Zâhirî (297/909), *Kitâbu 'z-Zehre* adlı eserinde aşka dair birçok şiir nakletmiştir. İbn Dâvûd aşk ve sevginin esasını, şekillerini, türlerini, şartlarını ve kurallarını açıkladıktan sonra Yunan ve Arap geleneğinde sevgi ve aşkın yerini belirtmenin yanı sıra kendi görüşlerini anlatmıştır.

58 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 27-28.

59 el-Elbânî, *Silsiletü'l-Eshâdisi 'd-Daife*, IV, 17.

60 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdih*, s. 16-17. Diğer eserlerinde de Süveyd söz konusu edilirken *el-Vâdih*'taki bilgilere atf yaparak el-Hâkim'in *Müstedrek*'te sika olduğunu belirtmekle birlikte inifrad suçlamasına cevap verildiğini kaydetmiştir. Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, VI, 165; Moğultay b. Kılıç, *el-İktifâ*, I, 281.

61 İbn Receb, *el-Müntekâ*, 142.

62 İbn Nâsirüddin ed-Dımaşki, *et-Tibyân*, III, 1498; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, IV, 353; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, VI, 197; ez-Zürklî, *el-A'lâm*, VII, 275; eş-Şevkânî, *el-Bedrü'l-Tâli*, II, 313.

63 Bu literatürü konu alan önemli çalışmalar: Giffen'in *Theory of Profane Love Among Arabs*; J. C. Vadet, *L'Esprit Courtois en Orient dans les Cinqs Premiers Siècles de l'Hégire*; Muhammed Hasan Abdullah, *el-Hubb fi Turâsi'l-Arabi*.

Zira kendisi de Muhammed b. Câmî'e duyduğu aşkla bir kahraman olarak literatürde yer bulmuştur. Onun ardından Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer el-Harâîfî (327/938) ve eseri *İ'tilâlû'l-Kulûb* gelir. Bu ikincisi İbnü'l-Cevzî'nin (597/1200) *Zemmü'l-Hevâ*'sının öncülüdür. Türün en önemli kaynak eserleri ise İbn Hazm'ın (456/1064) *Tavku'l-hamâme*'si ile Ca'fer b. Ahmed es-Serrâc'ın (500/1106) *Mesâri'u'l-Uşşâk* isimli eseridir. Gerek İbn Dâvûd gerekse İbn Hazm eserlerinde sadece beşerî aşk konusunu işlemişler, mutasavvıfların ilâhî aşk ve sevgi konusundaki fikirlerine temas etmemişlerdir. Buna karşılık Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim gibi Hanbelî âlimler, bir taraftan mutasavvıfların bu konudaki görüşlerini ciddi şekilde tahlil ve tenkit etmişler, diğer taraftan konu ile ilgili kendi görüşlerini geniş olarak ortaya koymuşlardır. Genellikle onlar kelime ve kavram olarak "aşk"ı reddeder, yerine "muhabbet"i koyarlar. Onlara göre aşk şer'an da aklen de kötü, muhabbet ise hem din hem akıl yönünden faydalı ve güzel bir duygudur. İbnü'l-Cevzî *Zemmü'l-hevâ* adlı eserinde en basit arzudan başlayıp aşka varan bütün his ve heyecan hallerini geniş bir tahlil ve tenkide tâbi tutmuş, bunlardan dinî ve İslâmî olanlarla olmayanları tesbit edip şer'î hükümlerini tayin etmeye çalışmıştır.⁶⁴

Moğultay'ın çağdaşı İbnü'l-Kayyim (751/1350) ise Hanbelî sevgi doktrininin en nihai halini ortaya koymuş olması ve *Ravdatü'l-Muhibbîn* başta olmak üzere bu konuda pekçok eser telif etmiş olması açısından bizim için önemlidir.⁶⁵ İbnü'l-Kayyim, iffetli aşıkla ilgili hadisin Süveyd b. Sa'îd rivayetini, raviyi zayıf bulduğu için reddeder. Ancak yine de şehitlik mertebesinin sınırlarının belli olduğu, sadece aşk acısı çekmenin kişiyi buna ulaştırmayacağı kanaatindedir.⁶⁶ *el-Vâdih*'tan haberdar olduğu hatta onu kaynak olarak kullandığı tespit edilmiştir. *Ravda*'da sevgi terimleriyle ilgili verdiği listeyi Moğultay'dan almıştır.⁶⁷

64 Bell, *İslâm'da Aşk Tasavvuru*, s. 20-22; Süleyman Uludağ, 'Aşk', *DİA*, IV, 14-15; Giffen, 'Love Theory', *Encyclopedia of Arabic Literature*, II, 477-479; Giffen, *Theory of Profane Love Among Arabs*; J. C. Vadet, *L'Esprit Courtois en Orient dans les Cinqs Premiers Siècles de l'Hégire*, 267-316, 379-430; Muhammed Hasan Abdullah, *el-Hubb fi Turâsi'l-Arabî*, s. 45-78, 81-107.

65 Bu konuda yetkin bir inceleme için Bell, *İslâm'da Aşk Tasavvuru*, s. 145-281.

66 İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Tıbbu'n-Nebevî*, s. 213-215; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Ravdatü'l-Muhibbîn*, s. 192-194; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *ed-Dâ' ve'd-Devâ*, s. 372-375. Bell, *İslâm'da Aşk Tasavvuru*, s. 214-215. Hadisin zayıflığıyla ilgili bkz. el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisü'd-De'ife*, I/V, 13-19; İbrahim Tozlu, "Türk Muhaddis Moğultay'ın Aşka Dair Eseri", *İ. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar 2011/2 (1), s. 174-177. İbnü'l-Kayyim'in öncüsü olan İbnü'l-Cevzî ve İbn Teymiyye ise söz konusu hadise daha farklı yaklaşmışlardır. İbn Teymiyye hadisi sahih kabul etmezken İbnü'l-Cevzî *Zemmü'l-Hevâ*'da onu bir bölüm başlığı yapmıştır. İbnü'l-Cevzî, *Zemmü'l-Hevâ*, s. 326-329. Moğultay'ın çağdaşı Safedî de Lâmiyyâtü'l-Acem şiirinin şerhinde bu hadise değinmiş, bazı fakihlerin aşkın şهادeti için iffet ve aşkını gizli tutmayı şart koştuğunu dile getirmiştir. Ancak en-Nevevî'nin hiçbir şart koşmadığını ve bu konuda bu derece tesahül göstermesine şaşırıldığını vurguladıktan sonra hadisin Süveyd tarihine ve ravinin cerh-tadiliyle ilgili rivayetlere girererk sıhhati ile ilgili tartışmaları da söz konusu etmiştir. es-Safedî, *el-Ğaysü'l-Müseccem*, I, 165-166.

67 Giffen, *Theory of Profane Love*, s. 87-90; Bell, *İslâm'da Aşk Tasavvuru*, s. 233-234.

Yaşanan tartışmadan dolayı olsa gerek pek yaygınlaşmamış⁶⁸ ve diğerleri kadar tanınmamış olsa da *el-Vâdîhu 'l-Mübîn*, aşk üzerine yazılan Arapça literatürün tipik bir örneğidir ve türünün genel özelliklerini taşır.⁶⁹ Moğultay'ın bu kitap için başvurduğu kaynaklarına bakmak bile ne kadar tipik olduğunu görmek açısından yeterlidir. Eserinin konusu *Mesâriü 'l-Uşşâk* kitabıyla aynıdır hatta ondan harfi harfine pekçok rivayet nakletmiştir. Diğer kaynakları arasında Harâfî'nin *İ'tilâlü 'l-Kulüb*'u⁷⁰, İbn Düreyd'in (321/933) *Emâlî'si*⁷¹, İbn Hazm'ın *Tavku 'l-Hamâme'si*⁷², Ebû İshâk Temîm el-Husrî'nin (413/1022) *Kitâbu 'l-Masûn*'u zikredilebilir.⁷³ Örneğin aşkın isimlerine dair 58 isimlik bir listeyi el-Husrî'nin *Kitâbu 'l-Masûn*'undan kaynağını belirterek aynen nakletmiş ve başka kaynaklardan yaptığı ilavelerle bu listeyi ikmal etmiştir.⁷⁴ Ayrıca hocası Şihabüddin Mahmud b. Süleyman el-Halebî'den (725/1325) icazetle nakilleri⁷⁵ yanında eseri *Menâzilü 'l-ahbâb ve menâzihü 'l-elbâb* eserinden nakilleri de vardır.⁷⁶ Halen yazma halinde bulunan *Menâzilü 'l-ahbâb*'ın, *el-Vâdîh*'la aynı türde yazılmış bir eser olduğu göz önünde bulundurulunca, Moğultay'ın kitabını telif ederken hocasından etkilendiğini düşünmek mümkündür.⁷⁷

Sehâvî, *el-İ'lânü 't-Tevbîh* eserinde Moğultay'ın büyüklüğüne rağmen taaruzla uğramasının nedeninin, düşmanlarının kendisine karşı taassubu ve hasetlikleri olduğunu açıkça dile getirir.⁷⁸ Sehâvî'nin Moğultay'la birlikte, çağdaşlarının taassubundan dolayı taaruz ettiği bir başka isim olarak zikrettiği⁷⁹ İbn Ebî Hacele (776/1375) de aşkla ilgili eseri *Divanü's-Sababe* dolayısıyla eleştirilmiştir.⁸⁰

68 Otto Spies, 'al-Mugultai's Spezialwerk über Martyrer der liebe', *Studien zur Geschichte und Kultur des Nahen und Fernen Ostens*, s. 146.

69 Otto Spies, 'al-Mugultai's Spezialwerk über Martyrer der liebe', *Studien zur Geschichte und Kultur des Nahen und Fernen Ostens*, s. 147.

70 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdîh*, s. 122.

71 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdîh*, s. 168.

72 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdîh*, s. 128, 375.

73 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdîh*, s. 71, 78.

74 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdîh*, s. 73-74. İbrahim Tozlu, bu isimlerin aşk ehline ait olduğunu iddia etmiştir. İbrahim Tozlu, *Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 116.

75 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdîh*, s. 198, 363, 367.

76 Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdîh*, s. 18, 277.

77 Ayrıntıları için bkz. Giffen, *Theory of Profane Love*, s. 31-33; Bell, *İslâm'da Aşk Tasavvuru*, s. 162, 233-234.

78 Sehâvî, *el-İ'lânü 't-Tevbîh*, s. 119-120.

79 Sehâvî, *el-İ'lânü 't-Tevbîh*, s. 119-120.

80 İbn Ebî Hacele'nin, eserinde Moğultay'dan kitabının adını da zikrederek rivayet nakletmiş olması, *el-Vâdîh*'ı bildiği ve ondan kaynak olarak olarak istifade ettiğini göstermektedir. İbn Ebî Hacele, *Divânü's-Sabâbe*, s. 176. *Divânü's-Sabâbe*, telifinden sadece on yıl sonra, müellifi hayatta iken, İslam coğrafyasının batısında Lisanüddin İbnü'l-Hatîb tarafından *Ravdatu 'l-Ta'rif bi-hubbi's-Serîf* adıyla bir reddiyyeye konu edilmiştir. Lisanüddin İbnü'l-Hatîb, *Ravdatu 'l-Ta'rif bi-hubbi's-Serîf*, I, 37-44; Casim el-Ubûdî-Cengiz Tomar, 'İbnü'l-Hatîb', *DİA*, XXI, 76. Memlûk dönemi edebi faaliyetlerin genel

Kevserî de *Lahzu'l-Elhâz*'ın hamîşinde Alâî ile Moğultay arasındaki nefretin bilindiğini, Zâhiriyye'de şeyh olduktan sonra muasırlarının muhalefetiyle, diğer mezheplerden âlimlerin husumetiyle karşı karşıya kaldığını belirtir.⁸¹ Moğultay'ı yargılayan bir Hanbelî kadısıdır ve Hanbelîlerle arasında bir husumet olduğuna dair yorumlar yapılmıştır.⁸² O dönem Hanbelîlerin aşk mevzusuna yaklaşımları düşünüldüğünde Moğultay'ın eserine saldırılması normal görülebilir ancak Alâî'nin buradaki rolü çok açık değildir. Zira Alâî'nin de Hanbelîlerle arasında husumet olduğu bilinmektedir.⁸³

Sonuç:

İbrahim Tozlu gerek Moğultay b. Kılıç'ın hadisçiliği üzerine hazırladığı tezinde gerekse yayınladığı müstakil bir makalede el-Vâdîhu'l-Mübîn eserini, sadece Moğultay b. Kılıç'ın muhaddisliği üzerinden bir tartışmamış gibi ele almaktadır.⁸⁴ Oysa eserin gelenine yayınlan hadislerin zayıf hadisler olması ve bunların bir hadis hafızından beklenmeyecek tarzda hadis rivayet usullerinden tamamen azade bir şekilde 'Peygamberden rivayet edilen hadiste şöyle geldi' diyerek rivayet edilmesi⁸⁵ Moğultay'ın hadisçiliğinden şüpheyi değil aksine bilinçli bir tercihi işaret etmekte ve bu kitapta başka bir usule riayet edildiğini göstermektedir.

İslâm'da aşk konusundaki var olan literatürün hususiyetleri ve *el-Vâdîh*'ın bu eserler arasındaki yeri hiç dikkate alınmadan yapılan değerlendirmeler azından eksiktir. Zira eserin ait olduğu türün Moğultay'ın muhaddisliğinden ziyade edib ve müverrih yönünün yansımaları olduğu gözden kaçırılmaktadır. Aynı şekilde yaşanan tartışmanın tarihsel bağlamı; Hanbelîlerin aşk konusundaki karşıt yaklaşımı ve genel tartışmacı üsluplarının etkisi⁸⁶ de hesaba katıldığında meselelerin, Moğultay'ın zayıf bir hadise dayanması ya da Hz. Aişe'yi söz konusu

tasvirî içerisinde bu tartışmalara da değinen bir çalışma için bkz. Robert Irwin, "Mamluk Literature", *Mamlük Studies Review*, VII, 2003, s. 12-15.

81 İbn Fehd, *Lahzu'l-Elhâz*, s. 137-140.

82 İbn Fehd, *Lahzu'l-Elhâz*, s. 138 (1 nolu dipnot).

83 Sübkî, *Tabakât*, X, 36.

84 İbrahim Tozlu, "Türk Muhaddis Moğultay'ın Aşka Dair Eseri", *İ. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar 2011/2 (1), s. 181-182; İbrahim Tozlu, *Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlimindeki Yeri*, s. 264-276. Her iki çalışmasında da Safedî ile Moğultay'ın mektuplaşmasına dayanarak bazı yanlış neticelere varmıştır. Ayrıca eserin dünyevi aşka yer vermediğini de iddia etmektedir ki bu da tamamen yanlıştır.

85 Örnek olarak bkz. Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdîh*, s. 36.

86 Donald P. Little, İbn Teymiyye'nin yargılanmasını konu alan makalesinde hanbelî âlimlerin tartışmalardaki genel tavrına da dikkat çeker. Donald P. Little, 'The Historical and Historiographical Significance of the Detention of Ibn Taymiyya', *International Journal of Middle East Studies*, Vol. IV, 1973, s. 325.

etmesinden ziyade Hanbelîlerle zıt noktalarda yer almasından kaynaklandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Moğultay'ın Zâhiriyye'deki görevinin başlangıcından itibaren iyice gün yüzüne çıkan husumetin, bu eseri bahane edilerek tekrar canlandırıldığı da tahmin edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Muhammed Hasan, *el-Hubb fî Turâsi'l-Arabî*, Kuveyt 1987
- Bell, Joseph Norment, *İslâm'da Aşk Tasavvuru: Hanbelîlik Örneği*, çev. Yücel Âşıkoğlu, İstanbul 2010.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletu'l-Ehâdisü'd-Da'ife ve'l-Mevdû'a ve Eserüha's-Seyyi' fi'l-Ümme*, Beyrut 1977, I-II.
- el-Rouayheb, Khaled, *Before Homosexuality in the Arab-Islamic World: 1500-1800*, Chicago 2005.
- el-Ubûdî, Câsim-Tomar, Cengiz, 'İbnü'l-Hatîb', *DİA*, XXI, 74-76.
- Fâsî, Takıyüddin Ebu't-Tayyib Muhammed b. Ahmed el-Hasenî (832/1429), *el-Ikdü's-Semîn fi Târîhi'l-Beledi'l-Emin*, Kahire ty., I-VIII.
- Giffen, L. A. 'Love Theory', *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. Julie Scott Meisami-Paul Starkey, New York 1998, II, 477-479.
- Giffen, L. A. *Theory of Profane Love Among Arabs*, New York 1971.
- Irwin, Robert, "Mamluk Literature", *Mamlük Studies Review*, VII, 2003, s. 1-29.
- İbn Ebî Hacele Tilimsânî (776/1375), *Dîvânü's-Sabâbe*, thk. Muhammed Zağlûl Selâm, İskenderiye t.y.
- İbn Fehd, Takıyüddin Muhammed b. Fehd el-Mekkî (871/1466), *Lahzu'l-Elhâz bi-Zeyli Tabakâti'l-Huffâz*, Beyrut 1956 (Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî ed-Dımaşkî, Zeylû Tezkireti'l-Huffâz ile birlikte)
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihabüddin Ahmed b. Ali (852/1449), *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Beyrut ty., I-IV.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihabüddin Ahmed b. Ali (852/1449), *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Beyrut 1995-1996, I-IX.
- İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cize 1997-1999, I-XXI.
- İbn Kutluboğa, Zeynüddin Ebu'l-Adl Kâsım b. Kutluboğa el-Hanefî (879/1474), *Tâcü't-Terâcim fi men Sannefe mine'l-Hanefiyye*, thk. İbrahim Salih, Dımaşk 1992.

- İbn Nâsîrüddin ed-Dımaşkî, Ebû Bekr Şemsüddin Muhammed (842/1438), *et-Tibyân li-Bedî'ati'l-Beyân*, thk. Abdusselam eş-Şeyhali, Abdulhâlık el-Mezveri vd., Kuveyt 2008, I-III.
- İbn Râfi', Takıyüddin Ebu'l-Me'âlî Muhammed b. Râfi' es-Selâmî (774/1372), *el-Vefeyât*, thk. Salih Mehdi Abbas, Beşşar Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1982, I-II.
- İbn Receb, Zeynüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî (795/1393), *el-Müntekâ min Mu'cemi Şüyûhi Şihabüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Receb el-Hanbelî*, thk. Ebû Yahya Abdullah el-Kenderî, Kuveyt 2006.
- İbn Tağriberdî, Cemalüddin Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağriberdî el-Atabekî (874/1469), *en-Nücumu'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Kahire ty., I-XII.
- İbn Tağriberdî, Cemalüddin Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağriberdî el-Atabekî (874/1469), *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi Ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emin, Kahire 2005, I-XII.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî (597/1200), *Zemmü'l-Hevâ*, thk. Mustafa Abdulvâhid, yy. 1962.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdulhayy (1089/), *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, Beyrut ty., I-VIII.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *ed-Dâ' ve'd-Devâ'*, thk. Ali b. Hasan el-Halebî, Riyad 1999.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Ravdatü'l-Muhibbîn ve Nüzhetü'l-Muştâkîn*, thk. es-Seyyid el-Cümeylî, Beyrut 1987.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Muhammed b. Ebû Bekr (751/1351), *et-Tıbbü'n-Nebevî*, thk. Abdulganî Abdulhâlık, Kahire 1957.
- Kandemir, M. Yaşar, 'Moğultay b. Kılıç', *DİA*, XXX, 229-231.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin: Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut 1957, I-XV.
- Lisanüddin İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatîb (776/1374), *Ravdatu't-Ta'rif bi-hubbi's-Şerîf*, thk. Muhammed el-Kettânî, Beyrut 1970, I-II.

- Little, Donald P., 'The Historical and Historiographical Significance of the Detention of Ibn Taymiyya', *International Journal of Middle East Studies*, Vol. IV, 1973, 311-327.
- Makrizî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir (845/1442), *Kitâbü'l-Mukaffâ'l-Kebîr*, thk. Muhammed Ya'lavi, Beyrut 1991, I-VIII.
- Moğultay b. Kılıç, *el-İktifâ fi Tenkîhi Kitâbi'd-Du'afâ*, thk. Mâzin b. es-Sersâvî, Kahire 2009, I-III.
- Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdihu'l-Mübîn men Üstüşhide Mine'l-Muhibbîn*, thk. Seyyid Kesrevî Hasen, Beyrut 2005.
- Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed-Usâme b. İbrahim, Kahire 2000, I-XII.
- Moğultay, *el-İ'lâm bi-sünnetihi Aleyhissalatu vesselâm Şerhu Süneni İbn Mâce el-İmam*, thk. Ebu Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Ebu'l-Ayneyn, Dimyat 2007, I-V.
- Rowson, Everett K., "Two Homoerotic Narratives from Mamlük Literature: al-Safadî's Law'at al-shākī and Ibn Dāniyāl's al-Mutayyam", *Homoeroticism in Classical Arabic Literature*, New York 1997, s. 158-191.
- Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek (764/1363), *A'yânu'l-Asr ve A'nânu'n-Nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd, Nebil Ebû Amse vd., Lübnan 1998, I-V.
- Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek (764/1363), *el-Ğaysü'l-Müseccem fi Şerhi Lâmiyyetü'l-Acem*, Beyrut 1990, I-II.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed Şemsüddin es-Sehâvî (902/1497), *el-İ'lân bi't-Tevbîh limen Zemme Ehle't-Târîh*, thk. Salih Ahmed el-İlyî, Beyrut 1986.
- Sehâvî, Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed (902/1497), *ez-Zeylû't-Tâm alâ Düveli'l-İslâm li'z-Zehebî: Havâdis ve Terâcim li's-Senevât 745-850*, thk. Hasan İsmail Merve, Beyrut 1992.
- Spiea, Otto, *Mughultai's Biographical Dictionary of the Martyrs of Love*, Stuttgart 1936, I.
- Spies, Otto, "al-Mughultai's Spezialwerk über Martyrer der liebe", *Studien zur Geschichte und Kultur des Nahen und Fernen Ostens*, Leiden 1935, s. 145-155.

- Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman (911/1505), *Tabakâtu'l-Huffâz*; thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 1973.
- Suyûtî, *Hüsni'l-Muhâdara fî Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 2007, I-II.
- Sübki, Ebû Nasr Tacüddin İbnü's-Sübki (771/1370), *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed Tanâhî-Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire 1964, I-X.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali (1250/1834), *el-Bedrü't-Tâli' bi-Mehâsini men Ba'de'l-Karni's-Sâbi'*, Beyrut ty., I-II.
- Tozlu, İbrahim, 'Türk Muhaddis Moğultay'ın Aşka Dair Eseri ile 'Kim aşık olur ve sabrederse Allah onun günahlarını affeder ve cennetine koyar' hadisini Savunması', *İ. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar 2011/2 (1), s. 167-186.
- Tozlu, İbrahim, *Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) ve Hadis İlmindeki Yeri*, Selçuk Üniversitesi SBE (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2011.
- Uludağ, Süleyman, 'Aşk', *DİA*, IV, 11-17.
- Vadet, J. C., *L'Esprit Courtois en Orient dans les Cinqs Premiers Siècles de l'Hégire*, Paris 1968.
- Zehrânî, Merzûk b. Heyyâs, *Mu'cemu Şuyûhi'l-Alâi el-Hâfiz Halîl b. Keykeldî*, Medine 2004, I-II.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'tirbîn ve'l-Müsteşrikîn*, Beyrut 1992, I-VIII.